

Magyarok gyermekvállalása Angliában: egy kvalitatív kutatás eredményei

Betekintő: A tanulmány legfontosabb megállapításai

Az Egyesült Királyságban 2011-ben a legmagasabb – saját anyaországaikhoz viszonyítva is kiemelkedő – termékenységet mind a közép-európai diaszpórák produkálták, míg a nyugat-európaiak lejjebb, a mediterrán diaszpórák pedig alul találhatók. Az a tény, hogy a magyar diaszpóra teljes termékenysége harmadával felülmúlta az anyaországét, a tizenéves, illetve harmincévesnél idősebb nőknek volt köszönhető. A magyar diaszpóra fertilitása a tizenévesek körében feltűnően magas – a pakisztáni és bangladesi diaszpóra ugyanezen értékének mintegy kétszerese. A magyar diaszpórát – legalábbis az anyaországi, az angliai és az angliai lengyel populációhoz viszonyítva – a későbbi évekre halasztott gyermekvállalás jellemzi. Az egyedülálló magyar nőknél a karrierépítés, a pároknál pedig az anyagi és lakásgondok nehezítik a (további) gyermekvállalást.

Az együtt érkezett magyar házaspárok körében igen magas a válások aránya, aminek fő okaként a felek eltérő integrációs sikereit, továbbá az együttműködési készségeket próbára tévő új kihívásokat nevezték meg.

Bevezető

A brit statisztikai hivatal, az Office for National Statistics (ONS) néhány éve nyilvánosságra hozta az Angliában és Walesben élő európai diaszpórák teljes termékenységi arányszámait (Dormon, 2014). A legutolsó brit népszámlálás alapján kiszámított, vagyis 2011-re vonatkozó adatok szerint az angliai magyarok esetében a TTA 1,63 volt, ami mintegy harmadával magasabb az ugyanazon évre vonatkozó magyarországi értéknél. A többi közép-európai diaszpórát ugyancsak a származási országokénál magasabb fertilitás jellemezte, ezek az értékek azonban – a szlovének kivételével – az angliai magyarokét is lényegesen meghaladták.

Mivel az ONS által kiszámított termékenységi arányszámok a születési ország szerinti bevándorlói csoportokra vonatkoznak, a diaszpórák adatai

- nem foglalják magukba a másod- és sokadik generációs leszármazottakat (magyar vonatkozásban például az '56-os menekültek utódait),
- nem jelenítik meg a diaszpóra harmadik országban született tagjait (például az elcsatolt területeken született magyarokat, akkor sem, ha magyar állampolgárként, vagy már közvetlenül Magyarországról települtek Angliába),
- magukba foglalják viszont a származási országból érkezett etnikai kisebbségek tagjait,
- magukba foglalják mindazon vegyes párkapcsolatokat, ahol az apa sem jogi, sem etnikai értelemben nem tartozik az adott diaszpórához.

A származási ország szerinti diaszpóra-definíció tehát – amelyet jobb híján itt is használok – kizár olyanokat, akik de facto oda tartoznak, és magába foglal olyanokat, akik valójában más diaszpóra tagjai.

1. táblázat: Az Angliában és Walesben élő európai diaszpórák teljes termékenységi arányszáma és születésszáma 2011-ben, a származási országok ugyanazon évi termékenységgel összevetve. Dormon (i.m.), Eurostat, ONS (2013)¹⁸

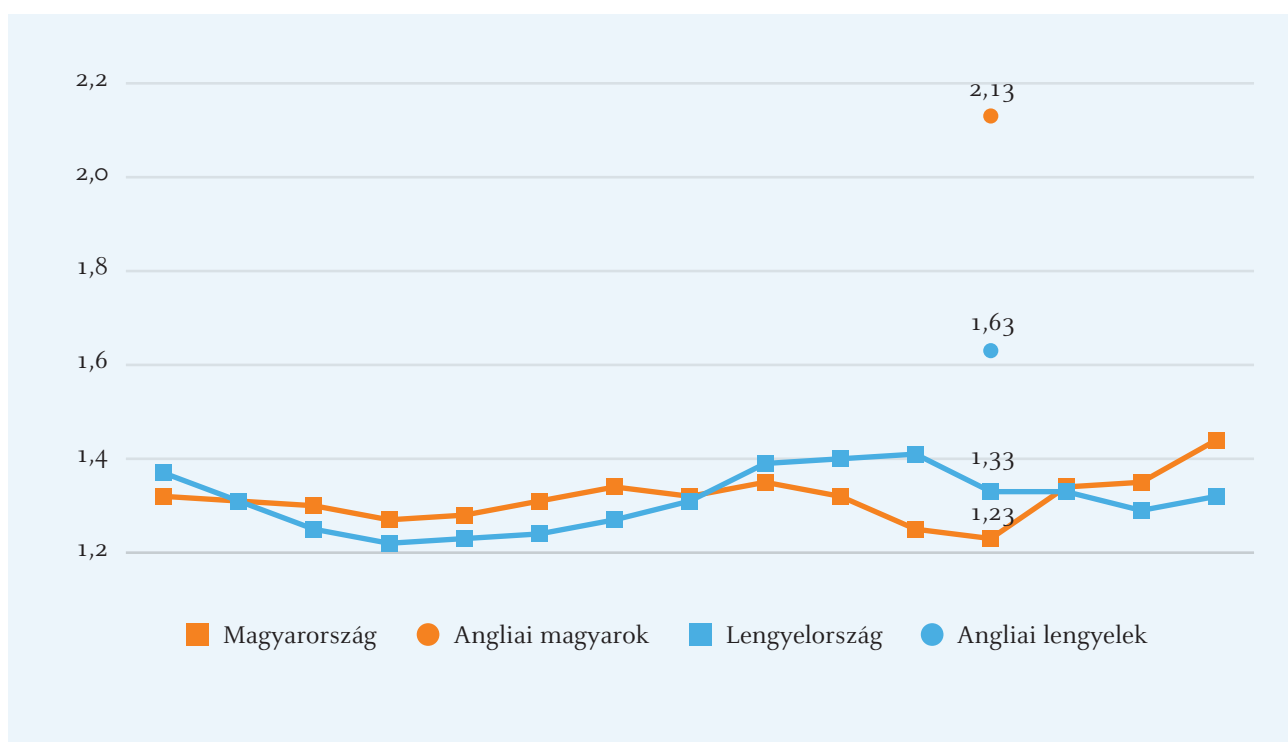
Származási ország	Teljes termékenységi arányszám		Születések száma a diaszpórában
	Diaszpóra	Származási ország	
Románia	2,93	1,47	3 497
Csehország	2,77	1,43	1 581
Lettország	2,51	1,33	2 184
Litvánia	2,29	1,55	3 788
Szlovákia	2,25	1,45	2 177
Lengyelország	2,13	1,33	20 495
Anglia és Wales	1,84*	1,93	538 978*
Bulgária	1,83	1,51	1 281
Belgium	1,74	1,81	425
Németország	1,74	1,39	5 108
Hollandia	1,71	1,76	726
Portugália	1,70	1,35	1 616
Észtország	1,64	1,61	249
Magyarország	1,63	1,23	1 225
Dánia	1,62	1,75	354
Svédország	1,60	1,90	718
Írország	1,57	2,03	2 941
Franciaország	1,41	2,01	2 538
Finnország	1,38	1,83	299
Málta	1,33	1,45	134
Szlovénia	1,31	1,56	40
Luxemburg	1,28	1,52	21
Ciprus	1,36	1,35	405
Ausztria	1,24	1,43	160
Görögország	1,20	1,40	461
Spanyolország	1,28	1,34	1 357
Olaszország	1,11	1,44	1 271

Szembetűnő, hogy a legmagasabb - saját anyaországaihoz viszonyítva kiemelkedő - termékenységet mind közép-európai diaszpórák produkáltak, míg a nyugat-európaiak lejjebb, a mediterrán diaszpórák pedig alul találhatók a listán. Érdekes, hogy a két utóbbi csoport arányszámai többnyire alulmúlják az anyaországi értékeket. A reprodukciós küszöbértéket (2,1) hat közép-európai diaszpóra lépte át, miközben az adott évben ezt egyetlen európai ország sem érte el. Ránézésre az is megállapítható, hogy összességében sem az egyes diaszpórák – táblázatunkban a születési létszámadatok által tükrözött –

demográfiai súlya, sem a származási országok gazdasági-életszínvonalbeli helyzete nem áll kapcsolatban a termékenységgel, bár nem kizárható, hogy Románia esetében például ez utóbbi is meghatározó lehetett.¹⁹

Azt, hogy a közép-európai diaszpórák fertilitása milyen mértékben tér el az anyaországi értékektől, jól szemléletes az alábbi – az angliai magyar és lengyel TTA-t, valamint Magyarország és Lengyelország termékenységének kb. másfél évtizedes alakulását mutató – 1-es ábra.

1. ábra: A magyarok és a lengyelek teljes termékenységi arányszáma az anyaországban (2000-2017), valamint Angliában és Walesben (2011) Saját szerkesztés. Forrás: Dormon (i.m.), Eurostat

A következő táblázatban, illetve ábrán – változatlanul a magyar és a lengyel példánál maradván – a 2011-es korszecifikus termékenység

arányszámok óhazai és diaszpórabeli értékei láthatók, kiegészítve az Anglia és Wales egészére vonatkozó számokkal²⁰.

¹⁸ Értelmszerűen az Angliában és Walesben született nők körére szűkítve.

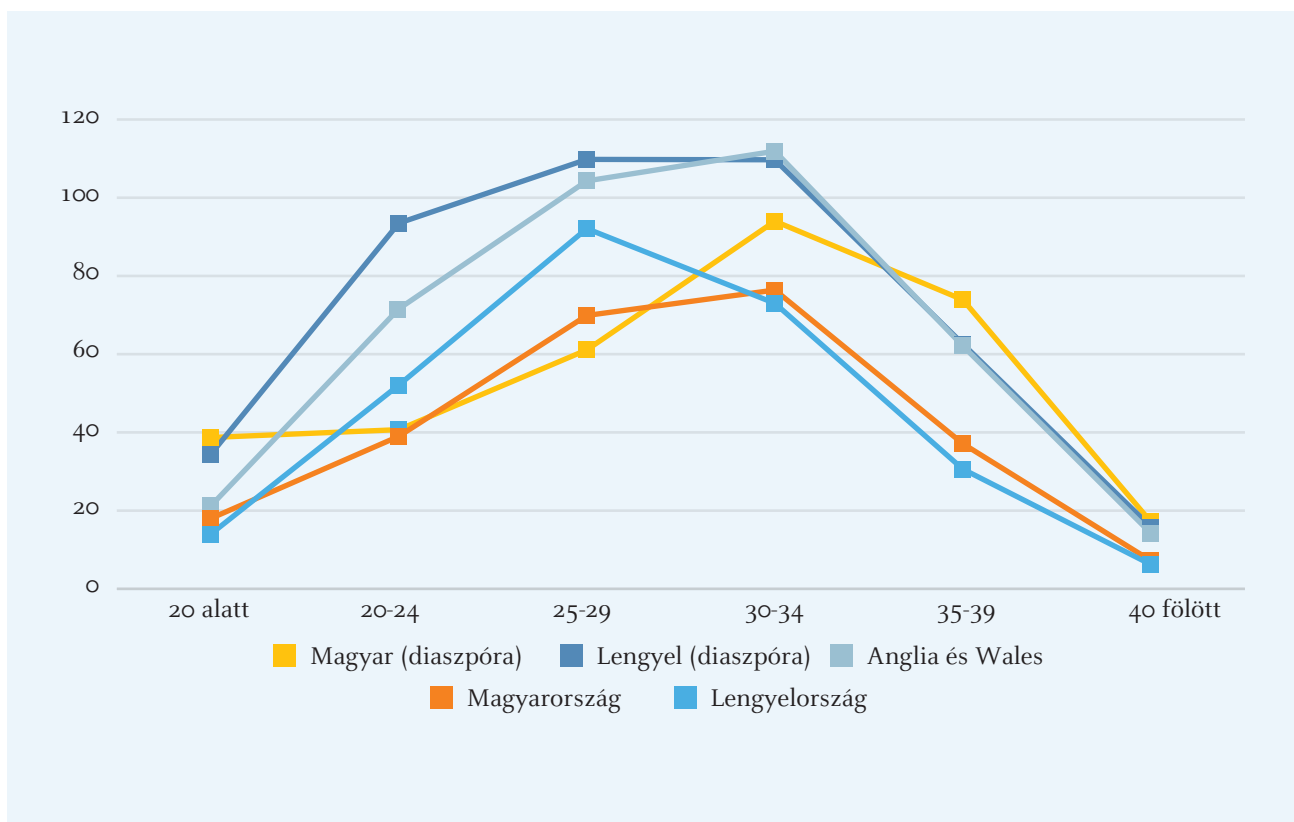
¹⁹ A szociális támogatások, így a szüléssel járó kedvezmények lehetséges vonzerejével külön részben foglalkozunk.

²⁰ A diaszpórák adatait az ONS bocsátotta rendelkezésünkre.

2. táblázat: Anglia és Wales, valamint az ottani magyar és lengyel diaszpóra, továbbá Magyarország és Lengyelország 2011-es korszpecifikus termékenységi arányszámai (%)

Anya életkora	Diaszpóra		Anglia és Wales	Magyarország	Lengyelország
	Magyar	Lengyel			
20 alatt	38,7	34,4	21,2	18,0	14,0
20-24	40,7	93,5	71,6	39,0	52,1
25-29	61,1	109,8	104,3	69,9	92,1
30-34	94,0	109,7	111,9	76,4	73,0
35-39	73,9	62,6	62,1	37,1	30,6
40 fölött	17,1	15,8	14,2	7,2	6,2
TTA	1,6	2,1	1,9	1,2	1,3

2. ábra: Anglia és Wales, valamint az ottani magyar és lengyel diaszpóra, továbbá Magyarország és Lengyelország 2011-es korszpecifikus termékenységi arányszámai (%) Saját szerkesztés. Forrás: Eurostat, ONS (2016, 2018)

A táblázati adatok és az ábra alapján a következő megállapításokat tehetjük:

- Az a tény, hogy a magyar diaszpóra teljes termékenysége harmadával felülmúlta az anyaországét, a tizenéves, illetve harmincévesnél idősebb nőknek köszönhető. A legnagyobb mértékű eltérés a 35–39 éves korcsoportban tapasztalható.
- A magyar diaszpóra fertilitása a tizenévesek körében feltűnően magas – a pakisztáni és bangladesi diaszpóra ugyanezen értékének mintegy kétszerese (Dubuc, S. 2009: pp. 207-225.; Waller, L. – Berrington, A. – Raymer, J. 2012) és rendhagyó módon szinte azonos a sorban következő korcsoportéval.
- Összességében a magyar diaszpórát – legalábbis az anyaországi, az angliai és az angliai lengyel populációhoz viszonyítva – a későbbi évekre halasztott gyermekvállalás jellemzi.
- A két diaszpórát összehasonlítva elmondható, hogy a Magyarországról elszármazottak termékenysége csak a tizenévesek és a 35 fölöttiek korosztályában előzi meg – csekély mértékben – a lengyelekét, a többi életkorcsoportban viszont jelentős különbség tapasztalható az utóbbiak javára.
- Korcsoportos bontásban a lengyel diaszpóra és a brit népesség demográfiai magatartása összességében hasonló képet mutat. Ugyanez a magyar diaszpóra és a britek viszonylatában sem a gyermekvállalás mértékét, sem annak időzítését tekintve nem mondható el; a különbségek főleg a huszonéves korosztály esetében szembetűnők.

Elméleti háttér

Az elmúlt évtizedek migrációkutatásai nyomán jól elkülöníthetők azok a hipotézisek, amelyek a diaszpórák termékenységének alakulására kínálnak magyarázatot (Milewski, 2007, pp. 859-896.). A szocializációs hipotézis (Rosenwajke, 1973, pp. 271-280.) a származási ország termékenységi mintáinak a további követését, míg az adaptációs hipotézis (Schmid-Kohls, 2009, pp. 39-61.) a célország demográfiai mintáinak az átvételét feltételezi a bevándorlók részéről. Az Angliában élő közép-európaiak esetében – mivel fertilitásuk jelentősen meghaladja az anyaországi értékeket – első ránézésre az utób-

bi tűnik reálisnak, de mint látni fogjuk, esetükben az adaptációs elmélet érvényessége is többszörösen megkérdőjelezhető.

Dormon (i.m.) a diaszpórák termékenységét meghatározó okok sorában a családnagyságra vonatkozó anyaországi normákat és a célországbeli normák átvételének lehetőségét – s ezzel összefüggésben az áttelepüléskor betöltött életkort, mint az egyéni fogékonyságot erősítő faktort – egyaránt megnevezi, azonban a normák szerepén túl olyan tényezőket is felsorol, mint az áttelepülés okai (pl. tanulás, munka, stb.), a tartózkodás tervezett hossza, valamint a célországba való érkezés és a gyermekvállalás között eltelt idő.

Az utóbbi tényezők egyébként egymást erősítve érvényesülnek; a migráció egyik legfontosabb mozgatórugóiként ismert oktatási és karrier-célok, az elvándorlást tervező párok kétlépcsős – ideiglenes szétválással járó – áttelepülése, valamint az egyedül érkezetteknel az elhúzóódó párkeresés együttesen mind a gyermekvállalás elhalasztását eredményezik (Carlson, 1985 pp. 61-72.; Lindstrom-Saucedo 2002, pp. 1341-1368; Schmid-Kohls 2009, pp. 39-61.), ugyanakkor az említett célok elérése, illetve a már létező párkapcsolatok fizikai helyreállítása a korábban elhalasztott szülések pótlását vonhatja maga után. Waller (2014) például a 2004–2012-es időszakra 1,4-re becsülte az angliai lengyelek teljes termékenységét, konkrétan egy igen alacsony, 1-nél alig magasabb kiinduló értéket feltételezve, ami aztán a 2011-es census idejére elérte a 2,13-at. A TTA ilyen mértékű, hét év alatt kétszeres növekedését a szerző a lengyel bevándorlási hullám elején érkezett nők halasztó magatartásával indokolta. (Itt kell megjegyeznünk, hogy Golata [2015] ugyanezen időszakra egy teljesen ellentétes folyamatot ír le, konkrétan az angliai lengyel TTA 2,81-ről 2,13-ra történő zuhanását.)

Az anyaország és a diaszpóra közötti termékenységkülönbséget – egy egészen más megközelítést alkalmazva – az eltérő összetétellel, vagyis

lényegében a különböző fertilitású csoportoknak az anyaországitól eltérő diaszpórábeli reprezentációjával is magyarázhatjuk. „Tiszta” esetben, vagyis ha a fertilitáskülönbség kizárólag a reprezentációs eltérésekre vezethető vissza, ezek a sajátos termékenységgű csoportok az áttelepülés után is az anyaországi mintákat követik, s így a diaszpóra-specifikus jelleg csupán az elvándorlók összetételében tükröződik. Ez a magyarázat egyébként a már említett szocializációs elméletet és az áttelepülést vállalók speciális társadalmi háttérét hangsúlyozó szelekciós hipotézis (Schmid-Kohls, 2009, pp. 39-61) szemléletét ötvözi.

Bár a valóságban a csoportreprezentációs eltéréseken alapuló magyarázat kizárólagossága nem életszerű, a diaszpórán belüli foglalkozási, etnikai, családszociológiai stb. csoportok termékenységi jellemzők szerinti bontása segíthet megérteni a sajátos fertilitás összetevőit. Néhány példa: a foglalkozási csoportokon belül a diákokat, az etnikumok közül pedig a cigányságot tekinthetjük ilyen – az átlagnál jóval alacsonyabb vagy épp magasabb termékenységet felmutató – csoportnak, míg családszociológiai szempontból a házasság/nem-házasság, illetve a párkapcsolatban/egyedül élők között húzódik egy éles választóvonal. A diaszpórák esetében például a tanulási céllal érkezettek aránykülönbsége magyarázatot kínálhat a TTA-értékek eltéréseire. Angliában és Walesben az EU egészéből érkezettek körén belül az arány 15,4%, míg a legmagasabb termékenységet felmutató EU8-diaszpórák esetében ez az érték az előbbinek kevesebb, mint a tizede: 1,4% (ONS, 2017)

Ami a tartós párkapcsolatban élőket, illetve azon belül a férjezetteket illeti, ennek a csoportnak a termékenysége általában lényegesen felülmúlja – Magyarországon a férjezettek esetében például a kétszeresével – a további női népességre vonatkozó értéket (KSH 2011:). Diaszpórában ennek a csoportnak a reprezentációja is sajátosan alakul: az első generációs, 15 éves koruk után érkezett bevándorlókat hosszabb párkeresési szakasz és magasabb házasságkötési életkor jellemzi (Carlson, 1985, pp. 61-72; Milewski, 2007, pp. 859-896.). A jelenség az etnikai homogámia/heterogámia felől is megközelíthető: bár egy ide-

gen országban az etnikailag homogám párkapcsolat létrejöttének az anyaországhoz képest értelemszerűen alacsonyabb, a heterogámiának pedig lényegesen magasabb a valószínűsége, a nyelvi és kulturális eltérések miatt még a heterogámia általános preferenciája sem garantálná az új párkapcsolatok létrejöttének az anyaországinál magasabb valószínűségét, fennmaradását pedig még kevésbé, ugyanis az etnikailag heterogám, s azon belül a különböző rasszok közötti párkapcsolatok minősége általában rosszabb, felbomlásuk valószínűsége pedig magasabb, mint a homogámoké (Hohmann-Marriott–Amato, 2008, pp. 825-855; Smith et al., 2012, pp. 39-62; Rogoff vonatkozó tanulmányát idézi Milewski, (2007, pp. 859-896)). A diaszpórán belül a párkapcsolatok gyakoriságát az áttelepüléshez kapcsolódó egyéni célok és attitűdök mellett a már eleve párkapcsolatban érkezettek száma, a kapcsolatok felbomlásának gyakorisága, az etnikai homogámia esetében pedig több, individuálisan nem befolyásolható szociológiai adottság is meghatározza (utóbbiakra nem sokkal alább kitérek). A már párban érkezettek kiugróan magas aránya – hacsak nem ellensúlyozza azt a kapcsoltok felbomlásának mértéke – elvben a magasabb diaszpóra termékenységre is magyarázatot adhat. Erről azonban nincsenek statisztikai adataink.

Bár szociológiai értelemben a párkapcsolatban érkezettek közé sorolhatjuk a célországba külön-külön érkezett, s ennél fogva „újraegyesítés” előtt álló párok már áttelepült tagjait is, a termékenységi értékek vonatkozásában ők egy speciális csoportot képeznek, ugyanis gyermekvállalásuk valószínűsége az egyedülállókénál magasabb, de ez a valószínűség csak később érvényesül. Mivel azonban női termékenységről beszélünk, és a párok kétlépcsős áttelepülése során általában a férfi érkezik elsőként a célországba (Lindstrom–Saucedo, 2002, pp. 1341-1368), e csoport jelenlétét nem tekinthetjük meghatározónak. Ami a homogám párkapcsolatok gyakoriságát illeti, a diaszpóra kedvező etnodemográfiai helyzete – például az önálló intézmények és szolgáltatások működtetéséhez szükséges létszám, a szűk földrajzi eloszlás, nagyobb népcsoportok esetében a közös etnikai-nyelvi

térhez szükséges helyi számarány – az élet számos területén biztosítja az egyén számára az ismeretségek és a könnyebb fizikai kapcsolattartás lehetőségét. Eltérően azonban az egyes londoni kerületekben koncentráltan élő, hivatalosan kb. egymillió angolai lengyel kisebbségtől, a jóval kisebb létszámú, minden városrészben elenyésző arányt képviselő magyarok esetében a szervezettség garantálhatja a kapcsolatteremtés lehetőségét. Angliai honfitársaink számára – még ha viszonylag elszórtan is – rendelkezésre állnak a fizikai találkozásra alkalmas állandó közösségi terek,²¹ nagyobb volumenű (például a lengyel bolthálózatokhoz hasonló) saját gazdasági kezdeményezések hiányában viszont ritkák a munkahelyi alapon szerveződő magyar közösségek. A homogám párkapcsolatok létrejöttének másik alapvető feltétele a diaszpóra megfelelő belső demográfiai struktúrája, elsősorban a megfelelő korcsoportok kiegyensúlyozott nemi megoszlása. A legutolsó brit népszámlálás szerint az angolai magyarok esetében ez adottnak tekinthető (Moreh, 2014, pp. 309–343). Ugyancsak fontos, hogy a diaszpóra szociológiai összetétele biztosítsa mindkét nem számára az elsősorban iskolai végzettségen és munkaerő-piaci pozíciókon alapuló partnerszelektív szempontok (Bukodi, 2005, pp. 218–253) érvényesülését. Ezek híján az egyedülálló arányának stagnálásával/növekedésével, vagy pedig az etnikai, illetve szociológiai heterogámiát választók arányának az emelkedésével kell számolnunk.

Az interjúk értékelése

Az itt ismertetett kutatás célja az angolai magyarok gyermekvállalását közvetlen és közvetett

módon elősegítő, illetve hátráltató, kifejezetten diaszpóra-specifikus tényezők minél teljesebb feltárása volt, reményeim szerint hasznos információkat kínálva a hasonló témájú további kutatásokhoz. (Diaszpóra-specifikusnak tekintetem azokat a társadalmi tényezőket, amelyek kifejezetten az áttelepüléssel hozhatók összefüggésbe, vagy pedig – bár általánosságban megfigyelhetők – ebben a speciális léthelyzetben az anyaországitól eltérő módon, illetve gyakorisággal érvényesülnek.)

Az interjúk során az imént tárgyalt makroszociológiai tényezők helyett elsősorban a gyermekvállalást, illetve a párkapcsolatok kialakulását meghatározó egyéni attitűdök és döntések megismerésére törekedtem. A beszélgetéseket négy fő téma köré csoportosítottam:

1. az áttelepüléssel kapcsolatos elképzelések,
2. életmód és életkörülmények,
3. a normák szerepe,
4. az angolai gyermekvállaláshoz kapcsolódó esetleges anyagi előnyök.

A kutatás során 30 angolai magyar magánszeméllyel – többségükben gyermekes szülőkkel, illetve 25–45 év közötti gyermektelen, egyedülálló személyekkel –, továbbá 12 szakértővel (közösségi vezetőikkel, szociológusokkal és szociális munkásokkal) készítettem interjút, utóbbiak esetében azzal a céllal, hogy az egyéni, sokszor atipikus élettörténeteken túl általánosabb következtetésekre alkalmas információkat kapjak. Az interjúk többsége 2–3 fős beszélgetések keretében zajlott, emellett azonban öt – a fókuszcsoportos interjú válfajának tekinthető – minicsoportos (4–6 fős) beszélgetést is szerveztem.²² A szakértői interjúk kivételével a megszólítottak többségét

19, kulturális programokat is kínáló hétvégi magyar iskola működik, elsősorban a családok (tehát nem az itt tárgyalt potenciális párkeresők) számára. Ugyanakkor különböző egyéb helyszíneken számos ad hoc rendezvényt is szerveznek a helyi magyarok (vagy szerveznek az anyaországból a helyi magyarok számára), a koncertektől a kocsmai szurkolásokon át a nagyobb kulturális fesztiválokig, és a közösségi médiában is intenzív jelenlét tapasztalható a részükről.

²¹ Londonban jelenleg egy katolikus és egy református egyházközség létezik, mindkét helyszínen élénk közösségi élettel. Az angolai magyarok ernyőszervezetének, a MAOSZ-nak a honlapja szerint a szigetországon

²² Minicsoportos beszélgetést akkor érdemes szervezni, ha „egy adott témát a mélyinterjúhoz közeli részletességgel szeretnénk egyénekre bontva megismerni, de szeretnénk segítségül hívni a csoportos interakció előnyeit”. (Gyulavári et al., 2001: 99.)

hólabda-módszerrel, illetve különböző magyar rendezvényeken és közösségi találkozókon toboroztam, de előfordult véletlen ismeretség útján kezdődő beszélgetés is. Az interjúalanyok többsége Londonból és környékéről került ki.

Bár értelemszerűen a magyarországi születésűek megszólítására törekedtem, az elszakított területekről, elsősorban Erdélyből áttelepültek nagyarányú közösségi jelenléte miatt néhányan az utóbbi csoportból is bekerültek az interjúalanyok körébe. A velük lefolytatott beszélgetések azonban az információk relevanciáját tekintve ugyanolyan hasznosnak bizonyultak.

Az alábbiakban az interjúk tartalmi összegzése olvasható a fentebb említett négy fő tematika szerint. Az általános interjúk esetében a megkérdezett keresztnévét (kérés esetén a nemének megfelelő álnevét) és korát, szakértői interjúknál pedig az alany teljes nevét tüntettem fel.

Az áttelepüléssel kapcsolatos elképzelések

Az angliai magyarok hazatérési hajlandóságára vonatkozó információk ellentmondásosak: az adó- és társadalombiztosítási nyilvántartásba vételüket kérelmezők több mint fele két évnél rövidebb ideig tartózkodik az Egyesült Királyságban (Moreh, 2014, pp. 309-343), miközben egy közelmúltban végzett felmérés szerint kimagasló a brit állampolgárság felvételét tervező magyarok aránya.²³ Az interjúalanyok elképzeléseiben általában együtt jelent meg a hazatérés, mint végcél, valamint az átmenetinek szánt, de időtartamában fel nem becsülhető kinti tartózkodás szándéka.

• Általános tapasztalat, hogy az átmenetinek szánt tartózkodásból huzamosabb maradás lesz, ami aztán társadalmi integrációval végződik. Voltak például olyan magyarok, akik még a 2006–2010 között regnáló kormánnyal szembeni elégedetlenségük miatt mentek Angliába, de mindezt közel egy évtizeddel annak bukása után mesélték

el. (A korábban angliai magyarokat interjúvoló Cserép Tamás szociológushallgató közlése.)

• A hazatéréssel kapcsolatos terveket a magyarországi fogadókészség szintje is befolyásolja: az egyik interjúalany a tervezett visszatelepülés előtt mintegy negyven – eltérő végzettségi szinteket igénylő, illetve pozíciókra irányuló – álláskérelmet küldött ki különféle anyaországi cégekhez, de egyetlen interjúra sem hívták be, sőt a legtöbb esetben választ sem kapott. Ezt követően feleségével a maradás mellett döntöttek. (Baltazár, 42 éves taxis közlése alapján.)

Életmód és életkörülmények

Az interjúalanyok leginkább az életmód és a hétköznapi életkörülmények – például a rendelkezésre álló szabadidő, az anyagiak és a lakáshelyzet – jelentőségét emelték ki a gyermekvállalással kapcsolatos döntések kapcsán. Tekintettel arra, hogy a 2013–2015-ös adatok alapján az EU8-országokból az Egyesült Királyságba érkezett 16–64 évesek között legnagyobb arányban (84,3%) a magyarok álltak alkalmazásban (ONS, 2017), a munka/karrier és a magánélet összeegyeztethetőségének kérdése gyakorlatilag a teljes angliai magyarságot érinti.

• „A karrier és a családi élet összeegyeztetése az Egyesült Királyságban nagyon nehéz, az angliai magyar nők általában az előbbi mellett kötelezik el magukat.” (Róbert, 43)

• Interjúalanyunk, a várandós fiatalasszony kifejezetten a célországban megtapasztalt anyagi nehézségek miatt döntött az eredetileg tervezettnél kevesebb gyermek vállalása mellett. Problémáira Anglia elhagyásában találta meg a megoldást, de tervei szerint nem Magyarországra, hanem Németországba költözik majd a család. (Réka [39] közlése.)

• Sokszor az önként felvállalt nehéz élethelyzetek akadályozzák egy pár gyermekvállalási terveit:

²³ A Brexitről szóló népszavazást közvetlenül megelőző kutatás szerint – amely alacsony számban ugyan, de magyar mintát is tartalmazott – a magyarok minden más csoportnál nagyobb arányban (50%) terveztek brit állampolgárságért folyamodni a következő öt évben. In: Beke Károly: Meglepő vélemény: épp a magyar kivándorlók lehetnek a Brexit nagy vesztesei. Portfolio.hu, 2017. november 3. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/meglepo-velemen-y-epp-a-magyar-kivandorlok-lehetnek-a-brexit-nagy-vesztesei.266821.html> (Utoljára megnyitva: 2019. május 21.)

„Az anyagi pluszbevétel érdekében sokan bérebe adják másoknak saját (többnyire ugyancsak bérelt) lakásuk szabad helyiségeit, lemondva ezzel a normális családi életéről.” (Róbert, 43)

A szakmai karrierre, életszínvonalra, konkrét anyagi célokra, stb. vonatkozó elvárások demográfiai jelentősége azonban a beteljesülés perspektívájából is vizsgálható: hipotetikusam kijelenthetjük, hogy amennyiben az áttelepülést megelőzően az adott igények kielégítetlensége akadályozta a kívánt gyermek (ek) megszületését, akkor ezen igények megvalósulása a diaszpóra termékenységtöbbletére is racionális magyarázatot kínálhat.

Ugyanakkor a társadalmi integráció előrehaladtával a célországához kapcsolódó referenciacsoportok is megjelenhetnek, új igényeket, életcélokat és megvalósítási szakaszokat generálva, ami akár a gyermekvállalás (vagy adott esetben a párválasztás) további halasztásához is vezethet. A kérdés az, hogy a vonatkoztatási csoportot a célország vagy a származási ország irányában jelölik ki inkább a diaszpóra tagjai. Marczak szerint, az angliai lengyelek óhazainál magasabb termékenységeinek fő oka, hogy referenciacsoportként tekintenek az anyaországiakra, visszatérően összehasonlítva élethelyzetüket – különös tekintettel a gyermeknevelés relatív költségeit – a szegényebb körülmények között élő otthoniakéval, aminek folytán végül a brit viszonylatban hátrányosabb helyzetüket is előnyösebbnek látják (Marczak, 2013; Marczak et al., 2018, pp. 201–216). (Szubjektív tapasztalatként elmondható, hogy a magyar megkérdezettek jelentős része a lengyel válaszadóknál lényegesen kevesebb megelégedettséget tanúsított új élethelyzete iránt.)

Az interjúalanyok a támogató családi-rokoni környezet hiányát is megnevezték a gyermekvállalást nehezítő tényezők sorában. Egyikük (Zsófia, kormegjelölés nélkül) a késői gyermekvállalás biológiai kockázatai mellett egyértelműen a nagyszülők távollétével, az elérhető segítség hiányával magyarázta, hogy nem vállalt harmadik gyermeket. Az indoklás vitát váltott ki az érintett fókuszcsoportban, a többség az

áttelepülés szükségszerű, de negligálandó velejárójaként definiálta ezt a problémát. Más interjúkból (Krisztina, 31; Sándor, 36) viszont az derült ki, hogy igenis jelentős probléma a családtagok, rokonok távolléte, és sokan a nagyszülők több hetes meghívásával próbálják enyhíteni a távolságot.

A családi háló hiánya azonban ösztönző szerepet is játszhat, egyedülállók esetében egy új párkapcsolat létrehozásának igényét, létező párkapcsolat esetében pedig a megerősítés szándékát hozva létre, ami – főként az utóbbi esetben – a gyermekvállalási hajlandóságra is pozitívan hathat. A párkapcsolat megerősítésének szándéka, mint a gyermekvállalás egyik lehetséges ösztönzője, már Kirkpatrick (1963) és ennek nyomán Tóth (2012) motivációs tipológiájában is szerepel. A svéd statisztikák szerint az új párkapcsolatot létesítő partnerek körében általános a közös új gyermek iránti igény, függetlenül attól, melyiküknek hány gyermeke származott az előző kapcsolatokból (Vikat et al., 1999 pp. 211–225), az elvált brit nők esetében pedig a további gyermekvállalás (a nő életkora mellett) lényegében attól függ, hogy kialakítottak-e új párkapcsolatot vagy sem (Jefferies et al., 2000 pp. 193–210). A jelenséggel, amit a demográfiai szakirodalomban a kapcsolati elköteleződés hatásának (unioncommitmenteffect) neveznek, jelen kutatás során is találkozhattunk. A kétgyermekes Brigitta (39) például Angliába érkezése után elvált, majd kifejezetten az új párkapcsolatának megerősítése érdekében vállalt újabb, korábban nem tervezett harmadik gyermeket. Bár általánosan megfigyelhető szabályszerűségről beszélünk, hipotetikus véleményként feltételezhetjük, hogy diaszpóra-helyzetben – a megszokott családi-baráti háttér hiánya miatt – mindez egyrészt gyakrabban, másrészt nagyobb intenzitással érvényesül.

Ami a kapcsolatok felbomlásának gyakoriságát illeti, több interjúalany szerint is az együtt érkezett magyar házaspárok körében igen magas a válások aránya, aminek fő okaként a felek eltérő integrációs sikereit (lényegében az életutak, életmódok szétválását), továbbá az együttmű-

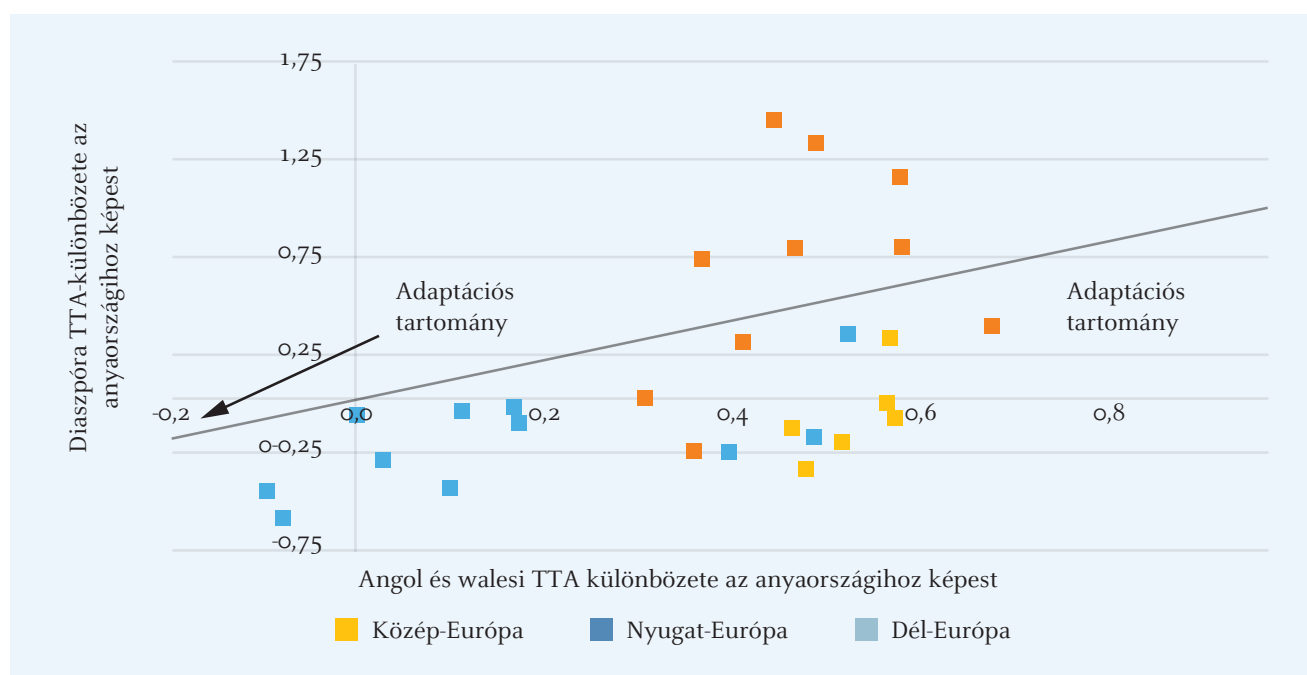
kódési készségeket próbára tévő új kihívásokat nevezték meg. Az angliai magyarkulturális életben jól ismert, kiterjedt ismeretségi körrel rendelkező beszélgetőpartnerünk szerint azonban a helyzet összetettebb: a kapcsolatok felbomlási aránya akár még magasabb is lehetne a jelenleginél, az egzisztenciális kényszer azonban számos esetben együtt tartja a párokat. (Verbászi Beatrix közlése.)

A normák szerepe

Az angliai magyar TTA kapcsán a nyilvánosságban eddig egyetlen magyarázat született: eszerint az érintett csoport tagjai részben már a brit,

részben viszont még az anyaországi gyermekvállalási szokásokat követik, amit a két ország termékenységi szintje között elhelyezkedő diaszpóra-érték is igazol. (Dobray, 2015) A magyarázat tehát a szocializációs és az adaptációs hipotézisben leírt folyamatok egyidejűségét feltételezi. Az alábbi pontdiagram megmutatja, hogy mindez mennyire érvényesül az Angliában élő többi európai diaszpóra esetében. Érvényesség esetén a diaszpóra-termékenységi arányszáma az anyaországi és az angol TTA közötti intervallumban helyezkedik el (az ábrán adaptációs tartományként jelölve).

3. ábra: Az Angliában élő európai diaszpórák termékenysége az anyaországi és célországi TTA viszonylatában. Saját szerkesztés. Forrás: Dormon (i.m.), -Eurostat

Mint látható, a közép-európai diaszpórák termékenysége többnyire meghaladja az angliai értéket, vagyis esetükben – néhány kivételtől eltekintve – kizárhatjuk a célországra jellemző gyermekvállalási minták részleges átvételének a forgatókönyvét. (Kivéve, ha esetleges torzító tényezők – például a szociális ellátással összefüggő nemzetközi „szülési turizmus” magas aránya – miatt az említett diaszpórák tényleges termékenysége valójában alacsonyabb a célországi értéknél.) A nyugat-, illetve dél-európai országokból származó csoportok többségénél pedig

éppen ellentétes folyamat tapasztalható: bár anyaországaik ugyancsak alacsonyabb TTA-t produkáltak a briteknél, a diaszpóra-termékenység itt még az óhazait is alulmúlja, vagyis tovább távolodott a célországi értéktől. A 26 európai diaszpóra közül tehát csupán ötnél jöhet szóba – a magyarokat is beleértve – az említett módon zajló mintakövetés.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért csak a 2011-es év adatait nézzük, figyelmen kívül hagyva ezzel a minta elsajátításához szükséges futamidőt.

Az érintett európai országok korábbi évekre vonatkozó TTA-jának az ismeretében azonban kijelenthető, hogy a grafikon elemei akkor is hasonló elrendeződést mutatnának, ha az anyaországok vonatkozásában 5-10 évvel korábbra – vagyis a tömeges közép-európai bevándorlás kezdetére – datált TTA-értékekkel, Anglia és Wales esetében pedig ennek az intervallumnak a termékenységi átlagával kalkulálnánk.

Valójában persze a demográfiai normák átvétele – többnyire – legalább két nemzedéken átívelő folyamat (Milewski, 2007, pp. 859-896). Az elsőgenerációs bevándorlók körében végbenemő normaváltás lehetőségét főként etnikai heterogámia esetén vélelmezhetjük, amennyiben a vegyes – britekkel vagy más etnikumúakkal létesített – párkapcsolatokra a célországi gyermekvállalási minták átvételének egyik fontos csatornájaként tekintünk. Az angliai lengyelek termékenységének alakulására vonatkozó ellentmondásos adatok alapján a vegyes párkapcsolatok arányának és a fertilitási értékeknek a pozitív és negatív együttjárása egyaránt kiolvasható.²⁴ Ugyanakkor empirikus adatok lényegében nem erősítik meg az etnikailag vegyes párkapcsolatok termékenységre gyakorolt hatását (Fu, 2008, pp. 783-795). Az Angliai Magyar Református Egyház vezetője szerint (ld. még alább) az etnikai heterogámiában élő magyarokra a magasabb gyermekszám és a magasabb válási arány egyaránt jellemző, vagyis a termékenység vonatkozásában egymással ellentétes hatások érvényesülnek. A vegyes – főleg más kisebbségekkel létesített – párkapcsolatok általános elterjedését több interjúalany is megerősítette.

- Az erős integrációs szándékkal rendelkező magyar nők egy részét már a magyar férfiakkal való kapcsolat lehetőségének konzekvens elutasítása, illetve egy tösgyökeres brittel létesített házasság célja jellemzi, egyes esetekben kife-

jezetten a születendő gyermek tökéletes beilleszkedésének, lényegében asszimilációjának az igényével. (Edit [34] közlése alapján.)

- Az őshonos britekkel többnyire csak kollegiális kapcsolatok alakíthatók ki, a barátok magyarok vagy más csoportok (olaszok, lengyelek, stb.) köréből kerülnek ki. Erre a többségek elzárkózó magatartása éppúgy magyarázatot ad, mint az utóbbiak már eleve létező integrációs szándéka, társadalmi és kulturális nyitottsága. (Zsuzsa [61] és Lili [27] elbeszélései alapján.)

- Néhány nógrádi néptáncos lány Angliába érkezve – fizikailag könnyen elérhető magyar rendezvények híján – belépett a lakóhelyükhöz legközelebbi latin táncklubba, s rövid időn belül brazil, illetve fekete férfiakkal alakítottak ki párkapcsolatokat. (Ferenc [46] elbeszélése alapján.)

- „Nem csak a kapcsolat típusa számít, hanem az is, hogy hol élsz: nagyvárosban vagy kistelepülésen. A vidék családiasabb. Vannak ismerőseim Dél-Angliában: közösségi életet élnek, a férjeik angolok, lényegében már asszimilálódtak. Őket már hat lóval se lehetne hazacibálni Magyarországra.” (Attila, 54)

- „Egyházközségi szinten a magyar nők részéről a vegyes házasságok vagy élettársi kapcsolatok viszonylag magas aránya figyelhető meg, a pár másik tagja azonban a legtöbb esetben nem angol vagy ír származású, hanem főleg indiai, arab vagy fekete. Ezeket a párkapcsolatokat vagy a korai felbomlás magas aránya, vagy a kulturális normák egy részének az átvétele jellemzi. Ez utóbbi a nők részéről többek között a legalább háromgyermekes családdal való azonosulást jelenti.” (Salánki István református lelkész)

A gyermekvállaláshoz kapcsolódó anyagi előnyök

A gyermekvállalás és a helyben nyerhető előnyök összekapcsolása jelen esetben azt a szituációt jelenti, amikor az anya a magasabb szociális

²⁴A közép-európai országok EU-csatlakozását megelőzően az angliai lengyel anyáktól született gyermekek kétharmada vegyes párkapcsolatokból született, a csatlakozást követő beáramlás következtében azonban ez az arány egynegyedre, Skóciában és Észak-Írországban pedig kb. 10-15%-ra csökkent (Barbara Janta lengyel nyelvű prezentációját idézi Golata, i.m.). Az angliai lengyel TTA feltételezett változásairól fentebb esett szó.

kedvezmények reményében szüli meg a célországban a gyermekét.²⁵ Angliában a szüléshez és gyermekneveléshez kapcsolódó juttatások (családi pótlék, anyasági támogatás, egyszeri anyasági adomány) magyar viszonylatban bőkezűnek mondhatók: a maximálisan igényelhető összeg Londonban a havi 1 800 fontot is megközelíti. A szülőknek járó magyarországi és brit juttatások összehasonlítása nem lehet fel a szakirodalomban, lengyel vonatkozásban viszont – az egyes juttatásokhoz kapcsolódó konkrét összegekkel együtt – elérhető ilyen összevetés, amely egyértelműen a brit kedvezmények magasabb abszolút értékét igazolja (Marczak, 2013, pp. 108-109.). A szociális kedvezmények előfeltétele az Egyesült Királyságban történő életvitelszerű tartózkodást igazoló dokumentumok bemutatása. Bár a visszaélések elkerülése érdekében a brit kormány néhány éve szigorításokat vezetett be, ezek az utolsó népszámlálás idején még nem voltak érvényben, tehát a 2011-es TTA esetében elvileg nem zárhatjuk ki a szociális támogatások

vonzerejének szerepét. Mindenesetre az interjúalanyok nem tudtak a jelenségre vonatkozó konkrétumokkal szolgálni.

A „szülési turizmus”, s ebből adódóan a cenzusalapú termékenységszámításhoz kapcsolódó statisztikai torzítás lehetősége a 2014-es ONS-tanulmány kapcsán is felmerült, figyelembe véve, hogy az „nem számol a születés körüli, éppen azzal összefüggő ideiglenes mozgásokkal, melyek nagyban függvényei az érintett államok társadalombiztosítási rendszerének” (Kapitány–Spéder, 2015, p. 45.). Annak eshetősége, hogy az ONS valóban túlbecsülte az adott diaszpórához köthető termékenységi arányszámot, főként a 2,93-as TTA-t produkáló angliai románok esetében merülhet föl. Magyar vonatkozásban – amennyiben a tinédzserkori szülés jelenségét összekapcsoljuk a szegénységgel – elsősorban a 20 év alatti nők kimagasló termékenysége adhat konkrét okot az anyagi motivációk jelenlétének a feltételezésére.

Összefoglalás

Az angliai magyarok anyaországihoz viszonyított termékenységi többlete a tizenéves, illetve a harminc évnél idősebb nőknek köszönhető, míg a húszas éveikben járók gyermekvállalási hajlandósága az angliai értéktől és a lengyel diaszpóráétól egyaránt lényegesen elmarad. Az angliai magyarokat összességében a későbbi élet évekre halasztott gyermekvállalás jellemzi. A tizenéves korcsoport termékenysége extrém mértékben magas, amiből akár a szegényebb rétegek jelenlétére, illetve a brit szociális juttatások által motivált „szülési turizmus” lehetőségére is következtethetünk.

Az Angliában élő közép-európai diaszpórák, így a magyarok anyaországinál magasabb termékenységre az eredetileg eltérő fertilitást felmu-

tató társadalmi csoportok anyaországától eltérő reprezentációja is magyarázatot adhat. Angliában és Walesben például a legalacsonyabb termékenységgű foglalkozási csoportnak, a tanulóknak az aránya az EU egészéből érkezettek csoportján belül több mint tízszerese a közép-európai diaszpórákra jellemző értéknek.

A termékenységet meghatározó tényezők közül kiemelten fontos még a tartós párkapcsolatban élők aránya, amely (1) a már párban érkezettek számától, (2) a kapcsolatok felbomlásának gyakoriságától, (3) az új párkapcsolatok létrejöttének esélyét meghatározó tényezőktől függ. Ha az első meghaladja, illetve a második alulmúlja az anyaországi értéket, az már önmagában is magyarázatot adhat az angliai magyarok

25 Bővebben ld. Kirkpatrick (i.m.) és Tóth (i.m.) említett tipológiáját, amelyben külön kategóriaként jelenik meg az előnyökkel járó gyermekvállalás, benne a „segélygyermek” példájával. Az interjúk alapján a gyermekvállalás és a helyi előnyök összekapcsolásának a példái között lehetne megemlíteni azoknak az erdélyi nőknek a történetét is, akik a román kórházakban szerzett negatív tapasztalataik miatt döntöttek az angliai szülés mellett (Zselyke, 32 közlése), a magyarországi interjúalanyok azonban nem említették ilyen eseteket.

termékenységtöbbletére. A tartós kapcsolatok felbomlásáról ellentétes információkat kaptunk: egyes interjúalanyaink az áttelepülés nehézségei, valamint a felek életútjának szétválása miatti válásokat, mások a kapcsolatok egzisztenciális kényszerből (is) adódó fennmaradását nevezték tipikusnak. Ami a homogám párkapcsolatok létrejöttének lehetőségeit illeti, a magyar diaszpórára jellemző egyenletes nemi megoszlás növeli, az alacsony létszám, a földrajzi koncentráció hiánya és a magyar közösségi terek viszonylag csekély száma pedig gyengíti a homogámia valószínűségét.

Az egyedülálló magyar nőknél a karrierépítés, a pároknál pedig az anyagi és lakásgondok nehezítik a (további) gyermekvállalást. Az angliai magyarok más közép-európai diaszpóráknál magasabb arányú munkaerő-piaci bevonódása az anyagi és karriercélok igen meghatározó jelenlétére utal. Ugyanakkor a migrációhoz kapcsolódó anyagi és karrierigények teljesülése a gyermekvállalási tervek megvalósulását szolgálhatja, főleg ha azt korábban éppen ezen igények kielégítetlensége akadályozta, illetve ha az eredmények értékelése során nem a célország, hanem az óhazai társadalom képezi a vonatkoztatási csoportot.

A családi háló hiánya az óhazán kívüli magyarok egyik tipikus problémája, ami szerepet játszhat a gyermekvállalási kedv csökkenésében. Ugyanakkor a beszélgetésekből az is kitűnt, hogy ez a hiány növelheti a párkapcsolati stabilitás igényét, akár egy újabb gyermek vállalásán keresztül.

Az interjúkból kirajzolódó összkép szerint az angliai magyar nők körében – egyrészt a tudatos integrációs törekvésekkel összhangban, másrészt azoktól függetlenül is – létező, megfigyelhető jelenség az etnikai heterogámia, elsősorban ázsiai és afrikai etnikumok irányában; ezeket a kapcsolatokat magasabb gyermekszám és magasabb felbomlási arány jellemzi. Bár az előbbi jelenség akár a demográfiai normák átvételével is magyarázható, az interjú alanyok ezt csak közvetve igazolták, a makroszintű adatok pedig az európai diaszpórák többségénél kizárják a brit gyermekvállalási minták adaptációjának forgatókönyvét.

Az alábbiakban azok a diaszpóra-specifikus tényezők láthatók, amelyek nem makroszociológiai adottságként, hanem elsősorban az egyéni attitűdök és döntések szintjén befolyásolhatják a termékenységet, valamint a homogám párkapcsolatok létrejöttének valószínűségét az angliai magyarok körében.

3. táblázat: A homogám párkapcsolat létrejöttének valószínűségét és a termékenységet potenciálisan meghatározó individuális tényezők

Oksági tényezők csoportja	Példák	
	Párvkapcsolat	Termékenység
Az áttelepüléssel kapcsolatos elképzelések	- Migrációs célok (karrier, anyagi célok, stb.)* - Hazatérési tervek <i>* Megvalósítási fázisban negatív, beteljesülést követően – főleg anyaországi vonatkoztatási csoport esetén – pozitív a feltételezhető kapcsolat.</i>	
Életmód és életkörülmények	- Szabadidő; - Anyagi helyzet; - Lakáskörülmények; - Szociális biztonság (családi-rokoni háló)** <i>** Hiánya mindkét irányban befolyásolhatja a gyermekvállalási hajlandóságot.</i>	

Oksági tényezők csoportja	Példák	
	Párkapcsolat	Termékenység
Normák szerepe	- Heterogámiára vonatkozó normák átvétele; - Heterogámia „hozott” preferenciája	- Új gyermekvállalási normák átvétele
Gyermekvállaláshoz kapcsolódó anyagi előnyök		- Szociális juttatások igénye

Összességében elmondható, hogy az interjúkban a vártnál hangsúlyosabb szerepet kaptak a gyermekvállalási szándékok ellenében ható jelenségek. Világossá vált az is, hogy bizonyos tényezők ambivalens hatást is gyakorolhatnak a termékenységre. Olyan tényezőt, ami a többihez képest domináns módon befolyásolhatja a gyer-

mekvállalási kedvet (bármelyik irányban), az interjúkban elmondottak alapján nem találtam. Az itt összesített potenciális okok tényleges szerepét egy későbbi – a magyarok alacsony angliai számaránya miatt több közép-európai származású diaszpórát is magába foglaló – survey révén lehetne tisztázni.

Felhasznált irodalom:

- Bukodi E. (2005): Partnerszelekció a házasságokban és az élettársi kapcsolatokban. *Demográfia*, 48. évf. 2-3., pp. 218-253.
- Carlson, E. D. (1985): The impact of international migration upon timing of marriage and childbearing, *Demography* 22(1), pp. 61-72.
- Coale, A. J. – Watkins, S. (1986): *The decline of fertility in Europe*, Princeton University Press, Princeton
- Dormon, O. (2014): *Childbearing of UK and non-UK born women living in the UK* – 2011 Census data. ONS, 2014. február 4.
- Dubuc, S. (2009): Application of the Own-Children Method for estimating fertility by ethnic and religious groups in the UK. *Journal of Population Research*, 26(3), pp. 207-225.
- Fu, V. K. (2008): Interracial interethnic unions and fertility in the United States. *Journal of Marriage and Family*, 70(3), pp. 783-795.
- Golata, E. (2015): *Fertility in Poland and to Polish born women in the United Kingdom* (előadás). XII. Conference of Young Demographers, Poznań University of Economics, 2015. június pp. 23-24. https://www.researchgate.net/publication/279840360_Fertility_in_Poland_and_to_Polish_born_women_in_the_United_Kingdom (Utoljára megnyitva: 2019. május 21.)
- Gyulavári T. – Mitev. A. – Neulinger Á. – Neumann-Bódi E. – Simon J. – Szűcs K. (2011): *A marketingkutató alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Hohmann-Marriott, B. E. – Amato, P. (2008): Relationship quality in interethnic marriages and cohabitations. *Social Forces*, 87(2), pp. 825-855.
- Jefferies, J. – Berrington A. – Diamond, I. (2000): Childbearing following marital dissolution in Britain. *European Journal of Population*, 16, pp. 193-210.
- Kapitány B. – Spéder Zs. (2015): Gyermekvállalás. *Demográfiai Portré 2015*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, pp. 41-56.
- Kirkpatrick, C. (1963): *The family*. The Ronald Press Company, New York. pp. 507-512.

- KSH (2011): *Gyermekvállalás és gyermeknevelés*. 2011. április 11. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/gyemekval-lalasnevelés.pdf> (Utoljára megnyitva: 2019. május 21.)
- Lindstrom, D. P. – Saucedo, S. G. (2002): The short-and long-term effects of US migration experience on Mexican women's fertility. *Social Forces*, 80(4), pp. 1341-1368.
- Marczak, J. (2013): *Childbearing intentions of Polish nationals in Poland and in the UK: Progression to the second child*. PhD-dolgozat, The London School of Economics and Political Science
- Marczak, J. – Sigle, W. – Coast, E. (2018): When the grass is greener: Fertility decisions in a cross-national context. *Population Studies*, 72(2), pp. 201-216.
- Milewski, N. (2007): First child of immigrant workers and their descendants in West Germany: Interrelation of events, disruption, or adaptation? *Demographic Research*, 17(29), pp. 859-896.
- Moreh Ch. (2014): Magyar bevándorlók az Egyesült Királyságban: demográfiai, földrajzi és szociológiai körkép. *Demográfia*, 57. évf. 4., pp. 309-343.
- ONS (2013): *Births in England and Wales: 2012. Live births, still-births and the intensity of childbearing, measured by the total fertility rate*. 2013. július 10. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/livebirths/bulletins/birthsummarytablesenglandandwales/2013-07-10> (Utoljára megnyitva: 2019. május 21.)
- ONS (2016): *Live births: age specific fertility rates for England and Wales, 1938 to 2015*. Ref. number: 009412. 2016. július 13. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/conceptionandfertilityrates/adhocs/005911livebirthsagespecificfertilityratesforenglandandwales1938to2015> (Utoljára megnyitva: 2019. május 21.)
- ONS (2017): *Living abroad: migration between Britain and the EU8*. 2017. július 10. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/articles/livingabroad/migrationbetweenbritainandtheeu8> (Utoljára megnyitva: 2019. május 21.)
- ONS (2018): *Age specific fertility rates (ASFRs) and total fertility rate (TFR) for women born in Hungary and Poland, living in England and Wales, 2011*. Ref. number: 009412. 2018. december 13. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/conceptionandfertilityrates/adhocs/009412agespecificfertilityratesasfrsandtotalfertilityratetfrforwomenborninhungaryandpolandlivinginenglandandwales2011> (Utoljára megnyitva: 2019. május 21.)
- Rosenwaike, I. (1973): Two generations of Italians in America: their fertility experience. *International Migration Review*, 7., pp. 271-280.
- Schmid, S. – Kohls, M. (2009): Reproductive behaviour of migrant women in Germany: Data, patterns and determinants. *Vienna Yearbook of Population Research*, pp. 39-61.
- Smith, S. – Maas, I. – van Tubergen, F. (2012): Irreconcilable differences? Ethnic intermarriage and divorce in the Netherlands, 1995–2008. *Social Science Research*, 41(5), pp. 1126-1137.
- Tóth O. (2012): Új anyák és új apák. A gyermekvállalás motivációi. *Demográfia*, 55. évf. 2-3., pp. 136-146.
- Vikat, A. – Thomson, E. – Hoem, J. M. (1999): Stepfamily fertility in contemporary Sweden: The impact of childbearing before the current union. *Population studies*, 53(2), pp. 211-225.
- Waller, L. – Berrington, A. – Raymer, J. (2012): *Understanding recent migrant fertility in the United Kingdom*. ESRC Centre for Population Change Working Paper, Number 27.
- Waller (2014): *Is the Fertility of Polish Women Higher in the UK than in Poland?* <http://www.openpop.org/?p=761> (Utoljára megnyitva: 2019. május 21.)